

KİTAP ELEŞTİRİLERİ / BOOK REVIEWS

MICHAEL SHERMER, *The Believing Brain; From Ghosts and Gods to Politics and Conspiracies – How we Construct Beliefs and Reinforce Them as Truths* (New York: Times Books, 2011), XII+385 ss. ISBN 978-0-8050-9125-0 / MICHAEL SHERMER, *İnanan Beyin: İnançları Doğru Gibi Kurgulama ve Pekiştirme Süreci* [çeviren Nurettin Elhüseyni] (İstanbul: Alfa Yayınları, 2011), 436 ss. ISBN 978-605-106-38-50

SIMON BARON-COHEN, *The Science of Evil: On Empathy and the Origins of Cruelty* (New York: Basic Books, 2011), 256 ss. ISBN 978-0-465-02353-0

CRAIG A. JAMES, *The Religion Virus: Why We Believe in God: An Evolutionist Explains Religion's Incredible Hold on Humanity* (Hants: O Books, 2010), 208 ss. ISBN 978-1-84694-272-3

İnsanoğlunun biyolojik evrimi boyunca basit ve ilkelden karmaşık ve daha gelişmişe doğru bir çizgi izlediği görülür. *Homo erectus* ('Dik duran insan,' 'iki ayağı üzerinde duran'), *Homo Habilis* ('Alet yapabilen insan'), *Homo Neanderthalensis*, v.b. Tüm arkaik insan türlerinin isimlerinin başındaki 'Homo' kelimesi Latince 'Humus' ['Toprak'] kelimesinden geliyor. *Eski Ahid*, 'Yaradılış' ['Genesis'] bölümünde tanrının insanı topraktan kendi suretinde yaratmasından esinlenmiş. İnsanın evriminin yaklaşık 200,000 yıl kadar önce vardığı, bugün de devam eden son evrimsel noktası ise *Homo Sapiens*: Bilge, akıllı, düşünen insan! Bu çalışmada tanıtılacak üç kitabın konusu da bazı farklılıklarla modern insanın bu temel niteliği—*Homo Sapiens* olması. Nedir bizi akıllı, düşünen, bilge yapan? Ayrıca, gerçekten iddia edildiği üzere, bizler bu sıfatlara sahip miyiz? Akıllı ve bilge miyiz? Düşündüğümüz kesin. Bunun çok çeşitli kanıtları var; uzaya gidiyoruz, 3-D cep telefonları yapıyoruz, çok hızlı bilgisayarlarımız var, vb. Bu kabiliyetlerin diğer türlerde olmadığı açık. Hiçbir hayvan doğada var olmayan bir alet yapma yeteneğine sahip değil, yani düşünüp, tasarlayıp 'üretim' yapmaz. Ancak 'bilge' olduğumuz oldukça kuşku. Kitle imha silahlarını, soykırımları yapan bizim *Homo Sapiens* türümüz. Arkadaşına, komşusuna kazık atan da yine aynı 'bilge.' Tanıtılacak üç kitap da çeşitli yönlerden insanın düşünce sistemini inceliyor. Bunu yaparken de bu sistemi oluşturan 'zihin' ve 'beden' ikilemine ilişkin tercihlerini—yani, 'zihin felsefesi'nin en eski sorunsalı konusundaki tercihlerini—ortaya koyuyorlar.

Bu tercihi belirtmeden önce her üç kitabın da temel sorunsalının parçası olması ve gene her üç kitapta da, bazen ayrıntılara girilerek incelenmiş olması nedeniyle günümüz nöro-fizyologlarının ve deneysel psikologlarının zihnimizin 'hardware'i olan beynimizi, evrimi ve işlevleri bakımından nasıl incelediklerini çok kısa hatırlayalım.

R-complex veya 'sürünge beyin' ('reptilian brain') beynin en alt bölümü olup, sindirim, terleme, kalp atışı, iç organların çalışması, solunum gibi bedenin istemsiz faaliyetlerinin yer aldığı kısımdır. Balık, kertenkele gibi nispeten ilkel canlılarda da aynı şekilde var olduğundan ve onların beyninin neredeyse tümünü oluşturduğundan buna 'sürünge beyin' de deniyor. Tüm organizmaların canlılığını korumada pek çok temel işlevleri olan beyin bölümü budur. Sürünge beyin üstünde gelişen 'limbik sistem' bölümü ise duygusal faaliyetleri düzenleyen yapılardan oluşmaktadır—*hippocampus*, *hypothalamus*, *amygdala*, vb. Serebral korteksi—ya da, *neocortex*—beynin en üstteki kısım olup, diğer bazı canlıların yanı sıra en gelişmiş haliyle insanda bulunmaktadır. Evrimin son aşamasında ortaya çıkması nedeniyle buna 'neocortex' ('yeni kabuk') deniyor. Limbik sistemdeki duygusal faaliyetler ile serebral korteksteki mantık süreçleri—

toplumsal şartlanmalar da diyebiliriz—arasındaki sürtüşme ve çelişkiler, insanlardaki birçok nevrotik davranışın da nedeni olarak kabul ediliyor.

Tanıtacağımız her üç kitap da insan beynini—ya da, zihnini—insan düşüncelerinin oluşumunu ve bu düşüncelerin toplum içindeki yayılımı ve varoluş süreçlerini incelerken başlıca iki temel kabulden hareket etmektedir: Birinci temel kabulün sorunsalı beyin ile zihnin ayrı oluşumlar mı, yoksa tek bir oluşumun farklı tezahürleri mi olduğudur. Zihin felsefesindeki en eski sorunsal budur. Bu konuda Monistlerin ve Dualistlerin farklı görüşleri vardır. Monist görüş, İdealist ve Materyalist Monizm olarak ikiye ayrılır. İdealist Monistlere göre bir tek varlık (cevher) vardır, o da ruh veya zihindir. Hegel (*'absolute idealism'*), Leibniz (*'monadology'*), Berkley (*'subjective idealism'*) ve Mill (*'phenomenalism'*) idealist monizmin farklı temsilcileridir. Materyalist monizm yanlıları ise madde (fizik) dışında hiçbir cevher kabul etmezler. Fizikçilik (*'Physicalism'*), Çift Öznitelikli Görüş (*'Double Attribute Identity'*), Tasfiye Edici Maddecilik (*'Eliminative Materialism'*) görüşleri bu kapsamda incelenebilir. Dualistler ise zihin ve bedeni farklı iki varlık olarak kabul eder. Hindu felsefesi, Batı felsefesinden de Platon, Aristo ve Descartes bu görüştedir.

Tanıtacağımız her üç kitapta da beyin-zihin, beyin-ruh şeklinde ayrılmış bir *dualist* kabul yoktur. Ortak temel kabul beynin nöro-fizyolojik faaliyetlerinin 'düşünceler' şeklinde tezahür ettiği. Algı, dikkat, hatırlama, hayal kurma, inanma, şüphe etme, anlama-kavrama, sevmeye, nefret etme, korkma, vb. kavramlar ve düşünceler beynin temel duygu-bilgi (*'psycho-cognitive'*) ürünleridir ve onun nöro-fizyolojik aktivasyonunun sonuçlarıdır—yani, Beyin=Zihin'dir. Bu özdeşliğe *'Central-State Materialism'* de denir.

Her üç eserde de gördüğümüz ikinci temel kabul gerek insan beyninin biyolojisinde, gerekse de beyninin ürünü olan düşüncelerde izlediğimiz, zaman içerisinde basitten karmaşık (gelişmiş) olana doğru 'evrim'in (*'evolution'*) varlığıdır. *'Evolution'* kelimesi Latince *'volvare'*den geliyor. Anlamı 'yuvarlanmak,' 'dönmektir.' Kökü bu olan *'evolution'* kelimesinin konumuz açısından bizi ilgilendiren anlamı, 'Daha alt, daha basit, daha kötü bir durumdan, daha yüksek, daha karmaşık, daha iyi duruma doğru devamlı değişme süreci, biyolojik türlerin zaman içerisindeki değişimi, gelişimi'dir.

Evrimselciler (*'Evolutionists'*) biyolojik türlerin ve meme'lerin (*Memetics*; memeler ile ilgilenen bilimsel disiplin. İlk defa 1976 yılında Richard Dawkins'in *The Selfish Gene* adlı eserinde kullanıldı) yukarıdaki tanıma uygun olarak zaman içerisinde ileriye doğru değişip-evrimleştiğini savunurlar. Bu değişim şu kavramlar çerçevesinde gerçekleşir: Doğal seçim (*'natural selection'*), yapı değişimi (*'mutation'*), en uygunun yaşamaya devam etmesi (*'survival of the fittest'*) ve çevreye uyum (*'adaptation to the environment'*).

Evrimselcilere göre başta insan olmak üzere tüm canlılar değişime direnir, mevcut durumlarını korumaya çalışırlar. Bunun nedeni basittir; gelecek kaotiktir ve değişimin ne sonuçlar doğuracağı önceden kestirilemez. Ayrıca, değişim zor ve 'acıdır.' Dolayısıyla, canlılar ancak dışarıdan gelen ve kendi kontrollerinin dışındaki etkenlerin zorlaması ile değişirler. Örneğin, genel ısı düzeyinin düşmesi türün içerisindeki soğuga dayanıklı bireylerin sayısını çoğaltacaktır. Keza, radyasyona bağlı bir mutasyon sonucu bir canlı türü içerisinde bir grup birey yaşam açısından daha avantajlı bir duruma gelmişlerse, sayıları artar ve türe egemen olurlar. Evrim sadece biyolojik türler için geçerli değildir. Meme'ler de biyolojik evrime çok benzer biçimde evrimleşir ve 'uygun olanlar' toplumun kültürel yapısında başat duruma yükselirler.

Günümüzde evrimci, görüşler ve metodlar sadece biyolojide kullanılmamaktadır. Evrimci Ekonomi, Evrimci Ekoloji, Evrimci Psikoloji ve bunlara benzer. bilimsel disiplinler bu oluşumların sonucudur. Evrim günümüz biliminin temel paradigması durumundadır.

Bu konuda son söz olarak evrimci yöntemin insan toplumlarının biyolojik ıslahı (*'Eugenics'*) amacıyla kullanılmasına yönelik faşizan Sosyal Darwinist görüşlerin modern evrimci paradigma ile hiçbir ilişkisinin olmadığını belirtelim.

The Believing Brain (İnanan Beyin) adlı kitabın yazarı Michael Shermer, bugüne kadar içlerinde Batı dünyasında oldukça popüler olan, *Why People Believe Weird Things: Pseudoscience, Superstition, and Other Confusions of Our Time* (New York: Henry Holt and Company, Inc., 2002) – *İnsanlar Neden Saçma Şeylere İnanır* [çeviren Zeynep Reyhan Koç] (İstanbul: Altın Bilek Yayınları, 2007) ve *The Science of Good and Evil: Why People Cheat, Gossip, Care, Share, and Follow the Golden Rule* (New York: Henry Holt and Company, 2004) – *İyilik ve Kötülüğün Bilimi: İnsanlar Neden Aldatır, Dedikodu Yapar, İlgi Gösterir, Paylaşır ve Altın Kural'a Uyarlar?* [çeviren Sinem Gül] (İstanbul: Varlık Yayınları, 2007) gibi on kitaba imza attı. Michael Shermer Claremont Üniversitesi profesörlerinden; *Sceptic* dergisinin kurucusu, yayıncısı ve editörü; uzmanlık alanı psikoloji ve bilim tarihi. Kaleme aldığı tüm eserlerinde Shermer'in temel problemiği insanoğlunun dünya ve evrene ilişkin inançlarını nasıl oluşturduğu sorusudur. Yine tüm eserlerinde bu soruya verdiği temel cevap "İnançların önce oluştuğu ve bu inançlara ilişkin açıklamaların (*'reasoning'*) daha sonra oluşturulduğudur." Shermer'e göre, insan beyni bir "inanç makinasıdır." Duyu organlarımızdan akan algıları sürekli inceleyen beyin, yapısı gereği bu akış içerisinde örüntüler bulur, bulamazsa yaratır, bunlara anlamlar yükler ve inançları oluşturur. İnançlar bir kez oluşturulduğunda insan beyni 'bilinçsiz' (*'subconscious'*) bir biçimde bu oluşturduğu inançları besleyecek, doğrulayacak kanıtları yaratır. Bu kanıtlar ise var olan inançları güçlendireceğinden, insan beyni 'inanç-kanıt yaratma-daha güçlü inanç' sarmalına girer.

Shermer *The Believing Brain* adlı kitabında, yukarıda belirttiğim kendini besleyen sarmalın nasıl işlediğine dair nörobilim'den (*'neuroscience'*), dinden, politikadan, ekonomiden, doğa-üstü inançlardan, para-normal sanrılardan çok sayıda örnek vererek tezini açıklıyor. Kendisini bir *sceptic* ve *libertarian* olarak niteleyen Shermer sonuç olarak bilimin inançların gerçeğe uyup uymadığı konusunda tek yetkili olduğunu belirtiyor.

Notlar ve dizin dahil toplam 385 sayfalık kitap dört kısım ve oniki bölümden oluşuyor. Kitabın önsözü oldukça ilginç bir başlığa sahip: "İnanmak istiyorum." Önsözde Shermer "İnsanlar neden inanır?" sorusuna kendi açısından yanıt veriyor. Bu yanıt aynı zamanda onun temel tezi:

"Bizler inançlarımızı ailemiz, arkadaşlarımız, meslektaşlarımız, kültürümüz ve genel olarak içinde yaşadığımız toplumun yarattığı çevre ve bağlam tarafından belirlenen öznel, kişisel, duygusal ve psikolojik nedenlerle oluştururuz. İnançlarımızı oluşturduktan sonra onları entelektüel nedenler, akılcı açıklamalar ve ikna edici argümanlar kullanarak savunur, akla uygun hale getirir ve rasyonalize ederiz. İnançlar önce, açıklamalar sonra gelir. Ben bu süreçte inanç-temelli gerçekçilik (*'belief-dependent realism'*) adını veriyorum. Bu durumda gerçek hakkındaki algılarımız o gerçeğe ilişkin inançlarımız tarafından belirlenecektir. Aslında gerçek, insan zihninden bağımsızdır, ancak bu durumda gerçeğe ilişkin anlayışımız inançlarımız tarafından belirlenir." [çeviri Osman Aray'a ait]

Shermer kitabın birinci bölümünde çeşitli ampirik çalışmalardan örnekler vererek 'zihin' diye bir şeyin var olmadığını, düşüncelerin beynin nöro-fizyolojik çalışmasının bir ürünü olduğunu belirtiyor. İkinci bölümde ise tanrı inancı masaya yatırılıyor ve kendisi bir materyalist olarak tanımlayan yazar, ateist bir evrimci bilim adamı olan arkadaşı ile kitap içerisinde oluşturduğu bir dialog ile konuyu irdeliyor. Üçüncü bölümde tanrı ve din tartışmasının bir uzantısı olarak 'insanın doğası' konusu gündeme geliyor. Shermer burada, daha sonraki bölümlerde de değineceği gibi, insanı karikatürize eden indirgemeci *homo-economicus* yaklaşımına karşı çıkıyor ve evrimci psikolog ve antropologların insanın bencil/ rekabetçi doğasını reddetmediklerini, ancak bunun yanı sıra insanın *dualist* doğası gereği, aynı zamanda diğerkâm (*'altruistic'*), işbirliğine yatkın ve yardımsever olduğunun da altını çiziyor. Bu konuda kitabın

ilerleyen bölümlerinde Shermer üniversitelerimizde de mikroekonomi ders kitaplarında yer verilen, fakat nedense diğer mikroekonomi konuları kadar önemsenmeyen, hatta öğrenciye hiç bahsedilmeyen Nobel ödüllü Kahneman-Tversky ikilisinin insanın ikili doğası, insan zihninin duçar olduğu ve tam bilgi sahibi olmasını engelleyen ‘Yargılayıcı Heuristik Sapmalar’ (*Judgemental Heuristic Biases*) konularına geniş göndermeler yapıyor. Özellikle insanların ‘tercih yapmaları’ konusundaki evrimci görüşleri ayrıntılarıyla ve çok ilginç ampirik örneklerle destekleyerek açıklıyor. İnsan beyninde algılarının oluşumundaki sapmaları ise beyinde daha önceden yer etmiş olan inanç ve insan-merkezli düşünce alışkanlıklarıyla, resim ve fotoğraflarla destekleyerek açıklıyor (Bu konuya örnek olarak, orta öğrenim sırasında ders kitaplarında da yer alan bir fotoğrafı hatırlatmadan geçemeyeceğim: Fotoğrafta bir okuldaki bayrak töreni sırasında arka plandaki bulutların gökte oluşturduğu öne sürülen Atatürk profili gözlemleniyordu. Aslında amorf bir şekil olarak hemen her şeye benzetilebilecek olan bu oluşum, kafamızdaki inançlar ve bize öğretmenlerimizce anlatılan ‘gerçekler’ doğrultusunda hepimize Atatürk portresi gibi görünürdü).

Sonra gelen bölümlerde Shermer ağırlıklı olarak beynin biyolojik işleyişi ile davranış ve düşüncelerimiz arasındaki ilişkileri anlatıyor. Ayrıca dışarıdan aldığımız beyni etkileyen psikotrop maddelerin (ilaç da olabilir) beynimiz ve düşünce-davranışlarımız üzerindeki etkilerini inceliyor. Psikotrop maddelerin alımıyla insanların düşünce, algı ve davranışlarındaki önceden kestirilebilir değişikliklerin, zihnin nöro-fizyolojik faaliyetleri sonucu olduğuna dair bir kanıt olarak gösteriliyor. Kitabın bundan sonraki bölümlerinde Shermer diğer inanç konularımızı mercek altına alıyor; ölümden sonra yaşam, tanrıya inanç, uzaylı varlıklara temas ettiğine inanma, özellikle Türkiye bağlamında çok güncel bir konu olan ‘komplo teorileri’ne inanma, politik inançlar, ‘New Age’ inançları, kozmolojik inançlar gerek ampirik veriler, gerekse de nöro-fizyolojik açıklamalarla derinlemesine tahlil ediliyor.

Kitabın son bölümünün başlığı “Truth Is Out There” (“Gerçek Dışarıda Bir Yerde”). Bu bölümde Shermer, gerçeği soğuk, açık, çıplak, duygu ve inançlardan arınmış bir şekilde analiz edebilen bir *Homo Rationalist*’in hiçbir zaman var olmadığını belirtiyor. Doğa bizi iki ucu keskin bir kılıca benzetilebilecek bir beyinle donatmış: Bir tarafı evrende bilebildiğimiz en sofistike bilgisayardan milyonlarca defa daha güçlü ve gelişmiş bir yapı, diğer tarafı ise önceden belirlenmiş ön kabuller, inanç ve alışkanlıklar ile bizi sık sık yanılgılara hatta illüzyonlara sürükleyen bir ‘inanç makinesi.’

Tanıtacağımız ikinci kitap Simon Baron-Cohen’in *The Science of Evil: On Empathy and the Origins of Cruelty (Kötülüğün Bilimi, Empati ve Zalimliğin Kökleri Üzerine)* adlı eseri. Simon Baron-Cohen, Cambridge Üniversitesi Deneysel Psikoloji Bölümü’nde Gelişimsel Psikopatoloji profesörü. Aynı zamanda da üniversitesinin Otizm Araştırma Merkezi başkanlığını sürdürüyor. Trinity College ve British Academy üyesi. Spearman Madalyası, May Davidson Klinik Psikoloji ödülü, British Psychological Society Başkanlık ödülü ve American Psychological Association, McAndless ödülü sahibi. Daha önce kaleme aldığı çok sayıda kitabı ve makalesi arasında *The Essential Difference: Men, Women and the Extreme Male Brain* (Londra: Penguin Books, 2007) ve *Mindblindness: An Essay on Autism and Theory of Mind* (Cambridge: Bradford Books, 1997) adlı kitapları da bulunmakta. Simon Baron-Cohen’in kardeşi ise popüler kültürde çok tanınmış bir isim, ünlü sinema oyuncusu (ilk şöhretini *Borat* filmi ile yaptı) Sacha Baron Cohen.

Simon Baron-Cohen’e göre, ‘*Borderline Personality Disorder*’ (‘Sınır Kişilik Bozukluğu’), Psikopatlık, Narsisizm, Otizm ve Asperger Sendromu’na sahip tüm kişilerde tek bir ortak yön vardır: empati yoksunluğu. Bu olgu bazı durumlarda çok vahim sonuçlar doğurabiliyor; örneğin, bazı Batı ülkelerinde sık rastlanan, öğrencilerin okulu basıp arkadaşlarını ve öğretmenlerini rastgele öldürmeleri—Columbine Lisesi katliamı gibi. Tersine, bazı durumlarda ise empati yoksunluğu sadece dünyayı farklı bir

algılayış biçimi halinde tezahür edebiliyor—örneğin, Dustin Hofman’ın başrolünü oynadığı ve gerçek bir olaydan esinlenen *Rainman* filmindeki otistik kişilik. Bu ikili durum çerçevesinde konuya açıklık getirmek amacıyla özellikle cevap verilmesi gereken iki soru gündeme geliyor: İnsanlar arasında empati kurulmasını engelleyen sebep(ler) nedir? Eğer kişi empati kurma yetisini kaybetmişse veya bu yeteneğe hiç sahip olmamışsa bunun sonuçları ne olur? Onyıllardır otizm üzerine yaptığı çalışmalarla uluslararası bir üne kavuşan Simon Baron-Cohen *The Science of Evil* adlı kitapta yeni bir beyin-temelli teori geliştiriyor. Baron-Cohen beynimizin nöro-fizyolojik ve nöro-anatomik derinliklerine dalarak beynimizdeki empati devrelerini ve bunların nasıl çalıştığını ampirik veri ve araştırmalara dayanarak açıklıyor. Bu devrelerin arızalanması empati yeteneğimizi de yok ediyor. Fakat empati yoksunluğu tek tip bir bozukluğa yol açmıyor. Zararsız, eğitilebilir otistiklerden kanlı katil psikopatlarla kadar uzanan çizginin temel nedeni empati yoksunluğu. O zaman bu ayrımın nedenlerini aramak farz oluyor. Baron-Cohen’e göre, bu farkların nedeni yalnızca nöro-fizyolojik nedenler değil. Ebeveyn ihmâli, çocuk istismarı ve derin güvensizlik duygusu gibi sosyal ve çevresel faktörler de etkili oluyor. Baron-Cohen’in *The Science of Evil*’ı insan zalimliğine dair dinlerin ve ahlâk öğretilerinin çok dışında yepyeni bir bakış açısı sunuyor: Bir insanı ‘kötü’ yapan şey o insanın diğer hemcinsleriyle—hatta doğayla ve hayvanlarla—nöro-fizyolojik, nöro-anatomik ve toplumsal-kültürel nedenlerden dolayı empati kuramamasından kaynaklanıyor. Sadece bununla da kalmıyor Baron-Cohen; ceza, bağışlama ve insanı anlama konularında da yeniden düşünmemizi öneriyor.

Kitap altı bölüm ve iki ek bölümden oluşuyor. Birinci bölüm ‘kötü’ nün ve insan zalimliğinin ayrıntılı bir tasvirine ayrılmış. Nörobilim ve nöroanatomi ve *neuroimaging*’den geniş biçimde yararlanan yazar, tezlerini ayrıntılı bir biçimde anlatıyor. Özellikle farklı ortamlarda yetişmiş tek yumurta ikizleri üzerinde yapılan çalışmaların sonuçlarını da geniş bir biçimde kullanıyor.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, empati yoksunluğunun iki farklı tezahürü var:

1-‘Empati düzeyinin sıfır ve negatif olduğu durum’: Sıfır empati ‘öteki’ler ile herhangi bir duygu iletişimine geçememek, ilişki kuramamak ve onların duygu ve tepkilerini önceden öngörememek olarak tanımlanıyor. Bu durumda empati yoksunu kişi kendi inanç ve düşüncelerinin tamamen doğru olduğuna inanıyor ve kendi duygu ve düşüncelerini paylaşmayan ‘öteki’leri tamamen haksız ve aptal olarak niteliyor. Uç noktalarda bu kişiler kendi davranışlarına hiçbir kısıt koymadan ‘öteki’ olarak nitelendikleri kişilere karşı inanılmaz bencil ve zalim olabiliyorlar. Kişisel hayatlarında da bencil, zalim, benmerkezci, inatçı, tacizci, gelişmemiş, mantıksız kişilikler olarak asosyal davranışlar sergiliyorlar. Sıfır-negatif olarak adlandırılan bu kişiler üç temel tipten oluşuyor: Sınır kişilik bozukluğu (Tip B), Narsisist (Tip N), Psikopat (Tip P). Yazar bu gruplamayı yaptıktan sonra bu tiplerin nöro-fizyolojisi ve nöro-anatomisi hakkında geniş açıklamalar yapıyor.

2-‘Empati düzeyinin sıfır ve pozitif olduğu durum’: Genel olarak otistik kişilerin bulunduğu bu grup empati kuramama özelliklerinin yanı sıra devamlı bir konu üzerinde odaklanan, dikkat düzeyleri yüksek, kesin sonuçlara varmaya yatkın beyinlere sahipler. Diğer insanlara zarar verme olasılıkları çok düşük. Yalnızca onları görmezden gelir, ilişki kurmazlar.

Baron-Cohen empati kurma yetisinin türlerin genetik evrimi içerisinde gelişen pozitif bir özellik olduğunun altını önemle çiziyor. Tüm yüksek memelilerde—maymunlar ve diğer toplu yaşayan memeli hayvanlar—empati çok yaygın (Bölüm 5: ‘The Empathy Gene’). Baron-Cohen’e göre bunun nedeni sürünün ortak çıkarlarını, karşılıklı yardım ve dayanışma içerisinde en yükseğe çıkararak, türün hayatta kalma olasılığını yükseltmek. Hatta bazı maymun türlerinde sürüdeki zayıf bir birey sürü liderinden dayak yerse, sürünün diğer mensuplarının dayak yiyen zayıfı çeşitli yöntemlerle (sırtını okşayarak, ona sevdiği yiyecekleri vererek, sarılarak, vb.) teselli ettiği birçok primat araştırmacısı tarafından kanıtlanmış.

Erkekler için kötü bir haber ise, erkeklik hormonu testosteronun artmasına paralel olarak insanlarda empati duygusunun azalması. Empati testlerinde kadınlar erkeklere göre daha yüksek puanlar alıyorlar. Annelerin bebekleri ile daha güçlü empati kurmaları, evrimsel açıdan soyun sürdürülmesi için gerekli bir unsur olarak açıklanıyor.

Konunun siyasi alana yansımaları ise hayli tuzaklarla dolu. Güçlü patlayıcılar ile onlarca insanı havaya uçuran teröristleri ‘sıfır negatif psikopatlar’ olarak etiketlemek Baron-Cohen’e göre kolaycılık: ‘African National Congress’ (‘Afrika Milli Kongresi’) isimli kuruluşun Güney Afrika Cumhuriyeti’nde Apartheid döneminde giriştiği amansız şiddet eylemleri sırasında örgütün lideri ve sonradan Nobel Barış Ödülü’nü alacak olan Nelson Mandela idi. Keza 1946’da King David otelini havaya uçurarak 91 kişinin ölümüne neden olan Haganah Musevi terör örgütünün başı, daha sonra Enver Sedat ile Nobel Barış Ödülü’nü paylaşacak olan İsrail Başbakanı Menahim Begin idi.

Kitabın son bölümünde bulunan iki bölüme ise Baron-Cohen okuyucuların kendilerine de kolaylıkta uygulayacağı iki test koymuş. Birinci test—‘The Empathy Quotient’ [EQ] —empati yeteneğini ölçüyor. İkinci test ise kişinin Tip B, Tip N ve Tip P olup olmadığını belirliyor.

Son tanıtacağımız kitap Craig A. James’in *The Religion Virus: Why We Believe in God: An Evolutionist Explains Religion’s Incredible Hold on Humanity* —[*Din Virüsü: Tanrıya Neden İnanırsız: Bir Evrimci Dinin İnsanlar Üzerindeki İnanılmaz Etkisini Açıklıyor*] adlı eseri. Craig A James Stanford Üniversitesi’nde dilbilim ve yapay zeka konularında yüksek lisans eğitimi gördü. Daha sonra ise akademik çalışmalarını bilgisayar tasarımı, bilgisayar mimarisi üzerinde yoğunlaştırdı. Aynı zamanda *memetics*, din, sosyoloji ve evrim üzerine yaptığı çalışmalar adeta onun ikinci mesleği haline geldi. Bilim adamlığı ve yazarlığı dışında James seçkin bir gitarist, klarnetçi ve başarılı bir amatör uzun yol kaptanı.

İsmine bakıldığında Craig A. James’in *The Religion Virus* (‘*Din Virüsü*’) adlı kitabı dinlere karşı yazılmış bir eser izlenimi veriyor. James dindar—inançlı—bir insan değil; ancak kitabın amacı din kavramını eleştirmekten ziyade, kavramın uzun yüzyıllar boyunca nasıl evrimleşip varlığını koruyarak günümüze ulaşabildiğini incelemek. Bir evrimci düşünür, bilim insanı olarak James, dinlerin varoluş süreçlerini ve evrimlerini bu kitabında ayrıntılarıyla inceliyor. James sıradan fikirlerin (‘meme’lerin) evrimci süreçlerle nasıl güçlü ve toplumlar tarafından geniş kabul gören kültürel inanç sistemlerine dönüşebildiğini açıklıyor. James’e göre, bu ‘meme’ler kültürel öğelerle de giderek güçlenip şekillendiriliyor ve ‘meme’ler bir virüs gibi toplumdaki yerlerini güçlendirdikçe, toplumu yeniden biçimlendirmeye başlıyor ve toplumsal bünyenin dışına atılması imkânsız hale gelebiliyorlar. James, ‘meme’ kavramı için dinsel inançtan daha güçlü bir örnek verilemeyeceği kanısında. Bir *memeplex* (‘meme’lerin oluşturduğu sistem) olarak din, çok güçlü bir evrimsel fenomen; kararlı, güvenilir ve büyük bir tutarlılık ile insandan insana, ebeveynlerden çocuklara ve kuşaktan kuşağa geçiyor. James’e göre, “din insanlık tarihinde kendi kendini kopyalayarak çoğalan en güçlü kültürel öğedir” (s.72). James, Dawkins’e de epeyce gönderme yaparak dinlerin neden her zaman ve her coğrafyada varolabildiklerini, genel özelliklerini ve özellikle de İbrahimi dinlerin evrimini kültürel bir ‘en güçlünün hayatta kalışı’ (‘*survival of the fittest*’) ilkesi çerçevesinde ayrıntılı bir biçimde inceliyor.

Kitabın alt başlığı—*Why We Believe in God: An Evolutionist Explains Religion’s Incredible Hold on Humanity* (Tanrıya Neden İnanırsız; Bir Evrimci Dinin İnsanlar Üzerindeki İnanılmaz Etkisini Açıklıyor)—bazı okuyucuların kafasını karıştırabilir. Aslında kitabın temel amacı insan psikolojisinin bilişsel mekanizmalarını evrimsel açıdan, din kapsamında incelenmesi. ‘Din Virüsü’ bizi en ilkel inanç sistemlerinden çağdaş Hıristiyanlığa kadar dinler tarihi içerisinde bir gezintiye çıkarıyor. Bu yaklaşımda asli açıklayıcı unsur fikirlerin evrimi anlamında ‘meme’ler. Burada ‘meme’leri en basit organizmalar olan virüslere benzetmek mümkün. ‘Meme’ler aynı virüsler gibi ev sahibi organizmaların içlerine yerleşerek, onlardan bağımsız olarak ve onlara bir yarar sağlamaksızın yayılıyorlar ve çoğalırlar ve her çoğalan nesne gibi de

bu süreç içerisinde evrimleşiyorlar. Evrim deyince de işe hayatta kalma (*survival*) giriyor. Bir ‘meme’nin hayatta kalma olasılığını arttıran husus onun ‘doğruluğu’ değil, taşıdığı mesaj ve motivasyon gücü. Bir ‘meme’nin hayatta kalabilmesi için insanların hatırlamak isteyeceği bir mesajı olması ve insanlara da bu mesajı başkalarına anlatarak yayma motivasyonunu aşılabilmesidir. Bu anlamda dinler, evrimsel açıdan çok başarılıdır.

Kitap on bölümden oluşuyor. Kitabın birinci bölümünde ilk dinlerden bugünkü hıristiyanlığa kadar dinlerin temel evriminde belirleyici rol üstlenen sekiz ‘meme’nin tanımı veriliyor ve inceleniyor: Bu sekiz temel ‘meme’ ve bunların evriminin ana başlıkları aşağıdaki gibi:

Dar kapsamlı (uzmanlaşmış) tanrı fikrinden genel amaçlı tanrı fikrine,
Çok tanrıçılıktan tek tanrıçılığa,
Diğer tanrılara gösterilen hoşgörüden hoşgörüsüzlüğe,
Yerel tanrılardan küresel tanrılara,
Fiziksel olandan soyut olana,
Pragmatik/doğal etikten tanrının vaaz ettiği kurallara,
Zalim, insan biçimli tanrıdan sevecen bağışlayıcı tanrıya,
Seksüelden aseksüele.

Kitabın altıncı bölümünde dinlerin ‘bağışıklık sistemleri’ kavramı tartışılıyor. Bu bölümde açıklanan altı adet ‘bağışıklık meme’si sayesinde dinlerin evrimsel süreç içerisinde nasıl bir kutsallık ve dokunulmazlık zırhı içine girdiği ayrıntılı biçimde açıklanmaya çalışılıyor. Yine bu bölümde günümüz Türkiye’sinin aktüel bir tartışma konusuna da gönderme yapılıyor. James’e göre, tarih boyunca iktidarlar ile işbirliği yapan, yapabilen dinler, yapmayan ya da yapamayan dinlere göre çok daha başarılı olmuşlar. Bu ‘meme’ tüm dinler, bu arada Hıristiyanlık ve İslamiyet için de geçerli. Din-İktidar işbirliği, dinin hayatta kalışı için çok yararlı bir olgu. Yedinci, sekizinci ve dokuzuncu bölümler daha güncel olgular ile ilgili. “Neden dinler halk için çok çekicidir?” “Ateistlerin Paradoksu,” ”Din, Teknoloji ve İktidar.”

Kitabın ana fikrinin özeti olarak görülebilecek bir alıntı ile yazımızı sonlandıralım:

“Doğa, başka bir deyişle evrim, bizleri beslemek ve yok olmaktan korumak için açıklık ve cinsel arzu ile donattı. Yaralanma ve tehlikelerden uzak durabilmemiz için bize acı ve korku hislerini verdi. Tehlikeli olabilecek tanımadığımız yabancılardan korunmamız için zenofobik olduk ve neslimizin devamını sağlamak üzere ebeveynleri evlat sevgisi ile donattı.

Din virüsü de yukarda sayılan olgulara benzer bir işlev icra eder. Ümidin bittiği anda bize ümit kaynağı olur. Dünyada var olan kötülüklerin bir ilâhi nedeni olduğunu söyleyerek bu kötülükleri katlanılabilir kılar, ve inancımızı koruyabilirsek sonunda ödülümüzü alacağımızı müjdeler, bize kötülük edenlerin, zalimlerin, bu dünyada olmasa bile er geç bir gün cezalarını çeceklerini söyleyerek bizleri teselli eder, ölümün bir son olmadığını, tersine daha iyi bir yaşamın başlangıcı olduğunu telkin eder. Din virüsünü çocuklarımızı geçirmesek günah işleyeceğimizi, geçirirsek onların da sonsuz hayata kavuşacağını müjdeler.

Din Virüsü, gerçekten inanmak istediğimiz ‘meme’lerden oluşur, dolayısıyla çok güçlüdür ve varlığını korur” (ss.150-151) [çeviri: Osman Aray’a ait].

OSMAN ARAY

Çankaya Üniversitesi, İktisat Bölümü